

**İSLÂM DÜŞÜNCESİNDE
ELEŞTİRİ KÜLTÜRÜ ve
TAHAMMÜL AHLÂKI-IV
(MODERN DÖNEM)**

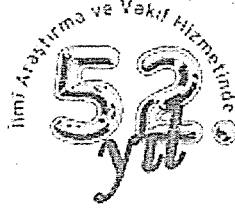
Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı

07-08 Ekim 2022

**Muş Alparslan Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi
Toplantı Salonu**

İstanbul 2022

® Bütün hakları mahfuzdur. Bu kitap İslâmî İlimler Araştırma Vakfı tarafından yayına hazırlanmış olup tebliğlerin ilmi ve fikri muhteva ile dil bakımından sorumluluğu tebliğ sahiplerine, te'lif hakları İSAV'a ait olup Bağcılar Belediyesinin desteği ile basılmıştır. *Kitapta yer alan çalışmalar hakem heyetinden geçmiş ve "Kitap bölümü" olarak değerlendirilmiştir.*

Toplantıyı Tertipleyenler:

**Muş Alparslan
Üniversitesi**

**İSLÂMÎ İLİMLER
ARAŞTIRMA VAKFI**

I- MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ İSLÂMÎ İLİMLER FAKÜLTESİ

Muş Alparslan Üniversitesi Külliyesi, 49250- MUŞ

Telefon: 90(0436) 249 49 49 - Fax 90(0436) 249 13 18

e-posta: bilgi@alparslan.edu.tr - web: www.alparslan.edu.tr

II- İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI(İSAV)

Kızıtaşı, Kâmil Paşa Sokak, No. 5; Fatih-34080/İstanbul

Tel: +90 (0212) 523 54 57 – 523 74 36 Faks: 523 65 37

Web Sitesi: <http://www.isavvakfi.org> – isav.org.tr

e-posta: isav@isavvakfi.org – isav@isav.org.tr

Kütüphane Bilgi Kartı:

İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı-IV/ Editörler: Murat SERDAR, Cahit KARAALP, Abdullah ARCA, İstanbul: Kitap Dünyası, 2022, 632 s., 16x23,5 cm.

ISBN : 978-605-351-541-8

1. Kur'ân, 2. Toplum, 3. Fıkıh; 4. Dinî ve Sosyal Hayat; 5. Hukuk Tarihi

İslâmî İlimler Araştırma Vakfı(İSAV)'ın hediyesidir.

II

KELAM

KELÂM ALANINDA ÇAĞDAŞ BİR UZLAŞTIRMA GİRİŞİMİ ÖRNEĞİ: SAİD ABDULLATİF FÛDE’NİN MÂTURÎDÎ VE EŞ’ÂRÎLER ARASINDAKİ İHTİLAFLI KONULARA GETİRDİĞİ YORUMLAR

Murat SERDAR*

A. Saîd Abdullatîf Fûde Hayatı ve İlmi Kişiliği

a) Kısa Özgeçmişi

Saîd Abdullatîf Fûde, 1967 yılında Ürdün’ün el-Kerâme şehrinde doğdu. Filistin’in Yafa şehrine bağlı Beytü Decen (Beit Dajan) köyünden olan ailesi, Yahudi işgali sebebiyle Ürdün’e göçmüşler, önce bir süre Amman’da kaldıktan sonra er-Rusayfe şehrine taşınmışlardır. Saîd Abdullatîf Fûde, ilköğretim ve lise eğitimini burada tamamlamıştır. On bir yaşındayken İslâmî ilimleri öğrenmeye başlayan Fûde, Hüseyin ez-Züheyri’den Kur’ân-ı Kerîm, Kıraat, Arap Dili, Şâfiî fıkıhı gibi ilimleri okuduktan sonra 15 yaşındayken ez-Züheyri’nin delâletiyle er-Rusayfe’deki Saîd el-Anebtâvî’den ders almaya başlamıştır. Fûde, Şeyh Anebtâvî’nin yanında Kur’ân-ı Kerîm’in üçte birini ve *el-Mukaddimetu’l-cezeriyye* gibi bazı kıraat metinlerini ezberleyip Hafs ve Verş kıraatlerini tahsil etmesi yanında Kelâm ilmine dair *el-Harîdetu’l-behiyye* ve *Cevheretu’t-tevhîd* metinlerini ezberlemiş ve Şeyh Derdîr’in *el-Harîdetu’l-behiyye* şerhini ihtisar etmiştir.

Fûde, Anebtâvî’den sonra Ürdün’de Hanefî fıkıhında uzman olan Şeyh Ahmed el-Cemmâl’dan Hanefî fıkıhı tahsil etmiş, Ürdün müftülerinden Şeyh Nuh el-Kudât’ın derslerine katılarak İmam Nevevî’ye ait olan *Kitâbu’l-Minhâc*’ın bazı şerhlerini okumuştur. Saîd Fûde adı geçen üstatlardan başka Ezher’in Tefsir ve Usûl-i Fıkıh âlimlerinden olan Şeyh İbrahim el-Halîfe’ye

* Prof. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı, m.serdar@alparslan.edu.tr

de öğrencilik yapmış, ondan Kelâm, Usûl-i Fıkıh, Mantık, Tefsir ve Belâgat gibi birçok ilimde icâzet almıştır.

Saîd Fûde, lise eğitimini tamamladıktan sonra Ürdün'ün İrbid şehrindeki Ürdün Bilim ve Teknoloji Üniversitesi'nde elektrik mühendisliği bölümünü okuyup buradan mezun olduktan sonra kendi işini kurana kadar bir süre Amman'da bir şirkette çalışmıştır. Teknoloji üniversitesine ek olarak Ürdün Üniversitesi Şeriat Fakültesi'ni bitirmiş ve bu fakültenin Akîde Bölümü'nde yüksek lisansa başlayarak, "İbn Rüşd'ün Kelâm İlmine Karşı Felsefî Duruşu ve Modern Düşünce Akımlarına Etkisi: Analitik ve Eleştirel Bir İnceleme" isimli teziyle yüksek lisansını bitirmiştir. Daha sonra Amman'daki Uluslararası İslam Üniversitesi'nde Akîde ve İslam Felsefesi alanında doktora başlayan Fûde, "Kelâmcı ve Felsefecilere Göre Allah'ın Varlığının Aklî Delilleri: Karşılaştırmalı Bir Çalışma" isimli teziyle doktor unvanını almıştır.

Daha on yedi yaşında mescit ve benzeri yerlerde ders okutmaya, eser telif edip, kitap tahkik etmeye başlayan Fûde, Ürdün, Filistin, Suriye, Irak, Yemen, Mısır, Türkiye, Dağıstan ve Endonezya gibi birçok ülkeden çok sayıda talebeye başta Kelâm, Mantık ve Usûl-i Fıkıh olmak üzere İslamî ilimlerde ders vermiştir. Ürdün dışında Türkiye, Mısır, Suriye, Malezya ve Hollanda gibi birçok ülkede konferanslar vermiş, ilmî toplantılara katılmış ve İslam dünyasındaki çok sayıda âlim, düşünür ve davetçi ile yakın temaslarda bulunmuştur.

Saîd Abdullatîf Fûde, şu an elli beş yaşında olup, Ürdün'ün başkenti Amman'da bulunan Kral Hüseyin b. Talal Camii'ndeki İmam el-Râzî kürsüsünde Kelâm ve Felsefe danışmanlığı yapmaktadır.

b) İlmî Şahsiyeti ve Eserleri

Fıkıhta Şâfiî, itikatta Eş'ârî olan Saîd Abdullatîf Fûde, Mantık, Kelâm, Usûl-i Fıkıh ve Felsefe alanlarında uzman bir ilim adamıdır. Arap dünyasında aklî ilimlerin önemine vurgu yapan, yazdığı eserlerde, verdiği konferanslarda bu ilimlerin ehemmiyeti üzerinde oldukça duran Fûde, taklide düşmekten korunmanın ancak bu sayede gerçekleşebileceğinin altını çizmektedir. İlim siyâset ilişkisinde; ilmi, siyasetin dışında tutmak gerektiğine inanan bir söyleme sahiptir. Kelâmî, felsefî meseleleri ele alırken taklitten, taassup ve mezhepçi bakıştan uzak, delile dayanan bir yaklaşımı tercih eden Fûde, bu yaklaşımını yazmış olduğu eserlerde ve sunmuş olduğu tebliğ ve konferanslarda ortaya koymaya çalışmıştır.

Fûde, Ehl-i Sünnet görüşü, genelde Eş'ârî yorumuyla benimsemiş olmakla birlikte, zaman zaman Eş'ârî gelenekten farklı düşünebilmiş, farklı mezheplerin doğru bulduğu görüşlerinin hakkını vermiş, bazen kendi içtihadıyla meselenin farklı yönlerini farklı bakış açılarıyla değerlendirme çabasına girişmiştir.

Fûde, bir yandan tecsîm ve teşbîhe kayan Selefilik öte yandan tekfirci, çağdaş Selefilik, Vehhabilik gibi dâhili kesimlerin yanlış görüşleriyle mücadele ederken, diğer yandan da Ateizm, Marksizm, Modernizm, Sekülerizm gibi hariç kaynaklı akımlarla da mücadele etmektedir. Fûde, en önemli eserlerinden biri olan “*el-Kâşifu's-Sağîr an Akâid-i İbn Teymiyye*” isimli kitabında Selefilik ve tecsîmin akâid sisteminin usûlünü ortaya koymaya çalışmıştır. Fûde bu eserini kendi dönemlerinde mücessime ve tecsîm düşünceleriyle mücadele eden Fahrreddin er-Râzî (ö. 606/1210) ve Muhammed Zâhid el-Kevserî'ye (ö. 1952) ithaf etmiştir. Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'yi (ö. 1954) de Batı felsefesi, İslam modernizmi ve vahdet-i vücud eleştirileri noktasında beğendiğini belirten Fûde onun “*Mevkâfu'l-akl ve'l-ilm min Rabbi'l- Âlemîn ve 'ibâdihi'l-murselîn*” isimli geniş hacimli eserine dikkat çekmiştir. Fûde'nin bu âlimlerden etkilenerek onların izinde kendi yolunu çizmeye çalıştığı söylenebilir.

“Ebû'l-fidâ” ve “Seyfû's-sünne” tamlamalarıyla lakaplandırılan Saîd Abdullatîf Fûde, mücadele ettiği kesim ve fikirlere yönelik çalışmalarına yer verdiği iki internet sitesi kurarak faaliyetlerini dijital ortamda da sürdürmüştür. Özellikle Usûluddin ve fıkıh usûlü ile ilgili olan “Asleyn” isimli forumda ve Fahrreddin er-Râzî adına kurduğu <http://www.al-razi.net/> sitesinde Ehl-i Sünnet yorumu savunmuştur. Ayrıca sitenin elektronik kütüphanesi ile araştırmacıların ihtiyaç duyduğu pek çok kıymetli kitaba ulaşmalarına hizmet etmiştir. Çok sayıda makale, kitap ve tahkik çalışması olan Fûde, 2015 yılında “Asleyn li'd-dirâsât ve'n-neşr” adında bir araştırma ve yayın merkezi kurarak, kısa sürede birçok önemli telif ve tahkik eser yayınlamıştır.

Saîd Abdullatîf Fûde, yüzlerce bilimsel çalışma ortaya koyan velûd bir bilim adamı profili ortaya koymuştur. Eserlerinin önemli bir kısmı Kelâm, Mantık, Usûl-i Fıkıh ve Felsefe gibi disiplinlere dair olup birçoğu da Selefilik, Şia ve modern düşünörlere reddiye olarak kâleme alınmıştır. Bu eserlerinden bazılarının isimleri şunlardır:

eş-Şerhu'l-kebîr ale'l-Akâidet-i-Tahâviyye, el-Kâşifu's-sağîr an Akâid-i İbn Teymiyye, el-Kâşifu's-sağîr an akâid-i İbn Rüşd el-Hafîd,

Ted'îmu'l-mantık, el-Müeyesser li fehmi meâni's-süllem (Şerhu's-Süllem'il-Münevrak), Buhûs fî ilmi'l-keîâm, Hâşiyetu tehzîb-i Şerhi's-Senûsiyye (Ümmü'l-Berâhîn), Makâlât nakdiyye fî'l-hadâse ve'l-'ilmâniyye, Mevkıfu İbn Rüşd el-felsefî min ilmi'l-keîâm ve eseruhu fî'l-itticâhâtî'l-fikriyyeti'l-hadîse – Dirâse Tahlîliyye Nakdiyye –, el-Edilletu'l-akliyye alâ vücûdillah beyne'l-mutekellimîn ve'l-felâsife, Mevkıfu'l-İmâm el-Gazâlî min ilmi'l-keîâm, Kifâyetu's-sâ'î fî fehmi-i makûlati's-Sucâ'î, Hâşiyetü alâ Şerh-i Suğrâ's-Suğrâ li's-Senûsî, Muhtasarü Şerhi'l-Harîdeti'l-Behiyye, Hâşiyetu Şerhi'l-Harîde li'l-İmâm Ahmed ed-Derdîr, Nakzu'r-Risâleti't-Tedmuriyye li İbn Teymiyye, Ta'likât alâ Kitâbi'l-mahsûl fî İlmi'l-usûl li İbn Arabî el-Mâlikî, Risâletu'l-farkî'l-azîm beyne't-tenzîhi ve't-tecsîm, Risâletu husni'l-muhâcece fî beyâni ennellâhe Teâlâ lâ Dâhile'l-âlemi ve lâ Hâriceh, Fethu'l-vedûd bi Şerh-i Risâlet-i eş-Şerîf el-Cürcânî fî vahdeti'l-vücûd, Hâşiyetü alâ şerhi'l-mahallî ala'l-varakât, Rûhu'l-usûl fî ilmi'l-usûl, eş-Şîatu leysû ala'l-hak, er-Reddu alâ Kitâbi "et-Tefkîr fî zemeni't-tekfîr" li Nasr Hâmid Ebî Zeyd, Hulâsatu Tehâfuti'l-Felâsife li'l-İmâm el-Gazâlî, Nihâyetu'l-ukûl fî dirâyeti'l-usûl – İmâm Râzî (Tahkik), Misbâhu'l-ervâh fî ilm-i usûliddîn – İmâm Beydâvî (Tahkik), Şerhu'l-kâtî alâ İsâgocî – Hüsameddin el-Kâtî (Tahkik ve Ta'lik), Mesâilu'l-ihtilâf beyne'l-Eşâire ve'l-Matûrîdiyye – İbn Kemal Paşa (Tahkik ve Ta'lik), Ta'dîlu Risâleti'l-kıyâs min ilmi'l-mantık – Gelenbevî (Tahkik ve ta'lik)¹

c) Mesâilu'l-İhtilâf beyne'l-Eşâ'iratu ve'l-Mâturîdiyye Me'ahû Erba'u Muhtasarât fî'l-Akâid İsimli Eser ²

Fûde, eserinin mukaddemesinde belirttiği gibi bu kitabını iki bölüm şeklinde planlamış ve birinci bölümde İbn Kemal Paşa'nın (ö. 940-1534) *Risâle fî ihtilâf beyne'l-Eşâ'irati ve'l-Mâturîdiyye fî isnâ aşar mesâil* isimli risâlesini³, her iki mezhebin esaslarda birleştiği ve aralarındaki ihtilâfın

¹ Bkz. <https://midad.com/scholar/39053/%D8%B3%D8%B9%D9%8A%D8%AF-%D8%B9%D8%A8%D8%AF%D8%A7%D9%84%D9%84%D8%B7%D9%8A%D9%81-%D9%81%D9%88%D8%AF%D8%A9;>
https://www.slideshare.net/Sahniseman/abdullatif-said-fde-kimdir?from_action=save; https://archive.org/details/Kashif_Saghir;
https://areq.net/m/%D8%B3%D8%B9%D9%8A%D8%AF_%D9%81%D9%88%D8%AF%D8%A9.html; <https://www.goodreads.com/book/show/11103581>;

² Biz çalışmamızda bu kitabın Ürdün'de Dâru'l-Feth tarafından 1432/2021 tarihinde basılan 2. baskısını kullandık.

³ Eserin Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa 1847 numarada bir yazması mevcuttur. (Taşpınar,). Zeynüddin İbn Nuceym'in dört risâlesiyle birlikte Hams resâ'il adıyla 1304 tarihinde İstanbul'da basılmıştır. (İlyas Çelebi, "Kemalpaşazâde",

asıllar konusunda olmayıp lafzî ve yorum ile ilgili farklılıklar olduğu teziyle şerh etmiştir. Kitabın ikinci kısmında ise *Mukaddimetun fi'l-i'tikâd ve Ususu'n-nazar ve'l-fikr* ismiyle akâide giriş şeklinde tertip edilmiş bir risâle ve üç kitap muhtasarına yer yer vermiştir. Kitap muhtasarlarından ilki, İmam Cüveynî'nin (ö.478/1085) *Kitâbu'l-Luma'* isimli eserinin muhtasarı olan *Kitâbu'l-leme'ât fi'l-'akâid*, ikincisi Ezher âlimlerinden Şeyh Muhammed b. Ebî 'İlyan'ın kitabına yaptığı *Kitâbu't-Tahsîl fi usûli'd-dîn* isimli muhtasar, üçüncüsü ise İmam Ebû Bekir el-Beyhakî'nin (ö.458/1066) *Kitâbu'l-İ'tikâd ve'l-hidâye ila sebîli'r-reşâd* isimli eserine yazdığı muhtasardır.

Kitabın bizim çalışmamızla ilgili olan kısmı Eş'ârî ve Mâturîdîler arasındaki ihtilaflı meselelere dair bölümdür. Bu bölümde İbn Kemal Paşa'nın tasnifi esas tutularak mezkûr mezhepler arasındaki ihtilaflar on iki başlık altında ele alınmıştır. Fûde, her meselede önce Kemalpaşazâde'nin ibârelerini vermiş ve daha sonra kendisi bu ihtilâfa dair açıklama ve izahlarla uzlaştırıcı bir şerh yapmaya çalışmıştır. Eserde konu edinilen ihtilaflı meseleler şunlardır:

1. Mesele: Tekvinin ezeli bir sıfat mı, yoksa fiilî hâdis bir sıfat mı olduğu konusu ile ilgilidir.
2. Mesele: Allah'ın kelâmının işitilip işitilemeyeceği ile ilgilidir.
3. Mesele: Allah'ın hikmet sıfatının olup olmadığı ile ilgilidir.
4. Mesele: Allah'ın rıza ve muhabbetinin kötülüğe de taalluku var mıdır, yok mudur?
5. Mesele: Allah'ın kuluna güç yetiremeyeceği bir yükü yüklemesi câiz midir, değil midir?
6. Mesele: Hüsün ve kubh aklî midir, sem'î midir? Peygamber gelmeden bir şeyi akılla bilmek vâcib olur mu, olmaz mı?
7. Mesele: Cehennemlik olanın cennetlik, cennetlik olanın cehennemlik olması mümkün müdür?
8. Mesele: Küfrün affedilmeyeceği aklen mi, naklen mi sabittir?

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/246)
Fûde, kendisinin bu eserinde Dr. Seyyit Bağçivan'ın Hams resâil fi'l-firak ve'l-mezâhib (Daru's-selâm, 1425/2005), ismiyle neşrettiği kitabı esas aldığını belirtmiştir. (Fûde, 10, 1.dipnotun devamı)

9. Mesele: Müminin ebedî cehennemlik, kâfirin ise ebedî cehennemlik olmasının câiz olmayışının akılla mı, nakille mi sabit olması meselesi ile ilgilidir.
10. Mesele: İsim ve müsemma aynı mıdır, değil midir?
11. Mesele: Kadınlardan nebî gelmesi câiz midir, değil midir?
12. Mesele: Kesb, halk ve fiil terimlerinin kapsam ve delâletleri ile ilgilidir.

Biz çok uzun bir tebliğ sunmaktan kaçınmak adına yukarıda zikredilen on iki meseleden ilk üçünü seçmek suretiyle sınırlandırmayı ve Fûde'nin bu üç meseleyi ele alırken, ortaya koyduğu uzlaştırmacı yaklaşımlar üzerinde durmanın uygun olabileceğini düşündük.

Giriş

Fûde, öncelikle usûl ve fûrû' kavramları üzerinde durur. Ona göre dînî meseleler usûl ve fûrû' diye iki kısma ayrılır. Bazı âlimler "usûl" ismini "Tevhit İlmi" için kullanırlarken, bazıları fıkıh usûlü ilmini de usûl ilminin içinde değerlendirmişler ve fıkıh ve benzeri ilimlerle ilgili olan ilme fûrû' ismini vermişlerdir. Bazı âlimler ise bizzat tevhit ilminin kendisini usûl ve fûrû' şeklinde iki kısma ayırmışlar ⁴ ve usûl terimiyle mezheplerin kendilerine dayandığı ilkeleri, fûrû' ile de diğer meseleleri kast etmişlerdir.

Fûde'ye göre musannif Kemalpaşazâde usûl terimini farklı bağlamlarda yukarıda zikredilen her iki anlamda da kullanmıştır. Dolayısıyla eğer usûl kelimesi, fikhın fûrû' meseleleri dışında kalan tevhit ilmi anlamında kullanılmışsa bu durumda İmam Mâturîdî (ö. 333/944) ve İmam Eş'ârî'nin (ö. 324/935-36) bu alanda ihtilaf etmedikleri bilinmektedir. Eğer usûl kelimesi ikinci anlamda yani tevhit ilminin usûl ve fûrû' kast edilerek kullanılmış ise bu durumda iki imam tevhit ilminin asıllarında ihtilaf etmişler anlamına gelecektir. Şayet bu anlam kast edilmiş olsaydı, imamların ihtilaf ettikleri bu meselelerin tevhid ilminin asıllarından olmaları, imamlar arasında da tevhide dair ilkelerde ihtilâfın gerçekleşmiş olması ve bunların iki ayrı mezhep olarak değerlendirilmeleri gerekirdi. Çünkü bu durumda fikir ayrılığı tevhit ilminin ilkelerinde meydana gelmiş olacağından bunların tek bir mezhep olarak değerlendirilmesi mümkün olmazdı. Zira tek mezhep olmak,

⁴ Saîd Abdullatif Fûde, Mesâilu'l-ihtilâf beyne'l-Eşâ'irati ve'l-Mâturîdiyye ve me'ahû erba'u muhtesarat (Ürdün: Dâru'l-feth li'd-dirâsât ve'n-neşr, 1432/2011), 20.

tevhit ilminde yani asıllarda ittifak etmeyi gerektirir. Kastedilenin ilk zikredilen mana olması durumu düşünüldüğünde, ihtilâfa konu olan ve Kemal Paşazâde'nin risâlesinde zikredilen meselelerin tevhit ilminin asıllarında değil, bilakis fûrû'unda ortaya çıkmış olması lazım gelir ki bu Mâtürîdî ve Eş'ârîlerin birbirinden ayrı iki farklı mezhep olmasını gerektirmez; belki bir mezhep içindeki farklı yollar olarak değerlendirilebilir. Zira tevhidin asıllarında ittifak ettikten sonra ayrıntılarda ihtilaf etmenin bir mahsuru yoktur.⁵ Dolayısıyla Saîd Abdullatîf Fûde'ye göre mezkûr imamlar arasında tevhidin asılları konusunda bir ihtilaf bulunmamaktadır. Ona göre İbn Kemal tarafından on iki madde⁶ şeklinde sayılan ve görüş ayrılığı olduğu söylenen hususlar fûrû'at ile ilgilidir.

Şimdi Fûde'nin bu on iki ihtilaftan ilk üçünü nasıl ele alıp, imamların ihtilaf olarak gösterilen görüşlerini nasıl uzlaştırmaya çalıştığına bakalım.

1. Tekvin ile İlgili Birinci Mesele

Fûde, öncelikle İbn Kemal Paşa'nın risâlesinden Mâtürîdî ve Eş'ârî'nin konuyla ilgili görüşlerini aktarır. Kemalpaşazâde, Mâtürîdî'nin görüşünü şöyle nakletmiştir: “Tekvin Allah'ın diğer sıfatları gibi kendi zâtı ile kâim olan ezeli bir sıfat olup, mükevvenenden başkadır. Tekvin sıfatı, âlem ve âlemin tüm cüzlerine varlığa çıktıkları anda taalluk eder. Tıpkı Allah'ın ezeli irâdesinin murat edilen şeylere, kudret sıfatının da maddûrâta varlığa çıkmaları vaktinde taalluk etmesi gibi.”

Kemalpaşazâde, Eş'ârî'nin görüşünü ise şu şekilde belirtir: “Tekvin, hâdis bir sıfat olup, Allah'ın zâtı ile kâim değildir. Tekvin sıfatı Eş'ârîye göre ezeli sıfatlar türünden olmayıp, fiilî sıfatlar cinsindendir. Tekvin, icad gibi

⁵ Fûde, 21.

⁶ Tâceddin es-Sübki (ö. 771/1370), Mâtürîdîler ile Eş'ârîler arasında on üç meselede ihtilaf olduğunu, bunlardan yedisinin lafzî, altı tanesinin ise mana ile ilgili olduğunu söylerken, Ahmed el-Makrîzî (ö. 845/1441), ihtilaflı meselelerin sayısının on adet olduğunu belirtir. Osmanlı dönemi âlimlerinden Şeyhzâde (ö. 1078/1667) ihtilafların kırk kadar olduğunu ifade etmiş, Beyâzîzâde Ahmed Efendi (ö.1098/1687) ise elli adet olduğunu söylemiş ancak bunlardan otuz altı tanesini zikretmiştir. Mestcizâde (ö.1148/1735) ihtilaf sayısını elli altıya, Ebû Saîd el-Hâdimî (ö. 1176/1762), yetmiş üçe çıkarmışlardır. Muhammed Abduh (ö.1905) bu farkların otuzu aştığını söylerken, İzmirli İsmail Hakkı (ö. 1946), on beş kadar olduğunu belirtmiştir. [Halil Taşpınar, “Mâtürîdiyye ile Eş'ârîyye Mezhepleri Arasında İhtilaf mı? Suni Dalgalanma mı?” *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/1 (2006), 218-220.]

fiilî sıfatların hepsi de hâdistir. Bu sıfat, âlemin varlığa gelmesine “kun” hitabıyla taalluk eder.”

Fûde, imamların konuyla ilgili görüşlerini Kemalpaşazâde’nin risâlesinde geçtiği şekliyle aktardıktan sonra kendisi imamlar arasında usûl konusunda bir ihtilâfın olmadığı, görüş ayrılığının aynı mezhebin çatısı altında farklı bakış açılarından kaynaklanan lafzî ve kavramsal yorum ayrılıkları olduğu şeklindeki tezini izah etmeye çalışır ve öncelikle Mâturîdî’nin görüşünü analiz ederek şunları söyler:

“İmam Mâturîdî’ye göre meselenin özü, İbn Kemal’in de belirttiği gibi şöyledir: Allah Teâla, kudret, irâde ve tekvin sıfatlarıyla vasıflanmıştır. Bu sıfatların her birinin mümkün varlıklarla ilgi alanları vardır. İrâde sıfatının irâde edilenlere kadîm taallukunun anlamı; mümkün varlıkların vücuda gelmeleri anında irâde edilen şeylerin tahsis edilmesidir. Aynı şekilde kudretin de makdûrâta kadîm taalluku vardır. İmam Mâturîdî’ye göre kudretin taallukunun hakikati, “var etmek”, “yok etmek” fiilleriyle aynı değildir. Aksi takdirde kadîm olmazdı. Kudretin makdûrâta taallukunun anlamı, bu makdûrâtın yaratılmasını mümkün kılacak olması demektir. Yani Allah’ın “Kâdir” oluşunun anlamı, Allah Teâlâ’nın bu mümkünleri yokluktan varlığa çıkarıp yaratmayı sağlayacak güçte olması demektir. Allah için sabit olan bu hükmün doğruluğunu gerektiren şey ise Allah’ın kudret sıfatının olması yani kudret sıfatıyla vasıflanmasıdır.

Tekvine gelince o, kudret ve irâde gibi mânevî bir sıfattır. Tekvin sıfatının, Allah Teâlâ’nın yarattığı yani icâd ettiği şeylere taalluku vardır. Bu taalluk, yaratılan şeylerin yaratılmaları anında hâdis olan bir eylemdir.

Buna göre, tekvin Allah’ın zâtı ile kâim bir sıfat olup, onun mükevvenâtın hudusları zamanında hâdis olan tencîzî bir taalluku vardır. Bu yüzden Hanefî âlimler ve onlar gibi düşünenler, tekvinin mükevvenenden başka olduğunu kabul etmişlerdir. Çünkü onlara göre tekvin, kadîm bir sıfat iken mükevven ise mahlûk ve hâdistir.⁷

Fûde, Mâturîdî’nin bu düşüncesinin, Haşeviyye’nin görüşleriyle aynı olduğu şeklinde bir değerlendirmeyi doğru bulmaz ve gerek Haşeviyye’nin gerekse İbn Teymiyye ve takipçilerinin Allah’ın zâtı ile kâim hâdis sıfatlar kabul etmesiyle, Mâturîdî’nin tekvin sıfatını kabul etmesinin ayrı şeyler olduğunu söyler. Bu tespiti gerekeceği olarak da Mâturîdîlerin tekvini, hâdis fiillerin kendisinden çıktığı ezeli bir sıfat olarak kabul etmelerini ve Allah’ın

⁷ Fûde, 22.

fiillerinin O'nun zâtıyla kâim olduğunu kabul etmediklerini gösterir. Oysa Haşeviyye göre tekvin Allah'ın irâde sıfatından sonra olduğu için Allah'ın hâdis bir sıfatı ve neticede Allah'a ait hâdis bir fiildir.⁸

Fûde, Mâturîdî'nin görüşünü yukarıdaki gibi özetleyip, Haşeviyye'nin düşüncelerinden farklı olduğunu belirttikten sonra Eş'ârî'nin tekvin ile ilgili düşüncesini izah etmeye girişir. Ona göre Eş'ârî, tıpkı Mâturîdî gibi, Allah'ın ezeli irâde ile vasıflandığını ve O'nun ezeli irâdesinin bir takım taalluklarının olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla irâde sıfatı konusunda iki imam arasında bir ihtilaf bulunmamaktadır. Eş'ârî mezhebine göre kudret sıfatı da irâde gibi ezeli bir sıfattır. Bu noktaya kadar Mâturîdî ve Eş'ârî arasında bir ihtilaf yoktur. Fakat Eş'ârî, kudretin iki taallukunun olduğunu düşünür. Bunlardan birincisi, kadîm olan "salûhî" (bilkuvve) taalluktur ki, bu Allah'ın tüm mahlûkatı mevcut değilken var edip yaratmaya gücünün bulunduğu hükmünü vermemizi mümkün kılan bir keyfiyettir. İkincisi, hâdis olan "tencîzî" (bilfiil) taalluktur ki, hâdis olan varlıkların meydana geldikleri vakitte gerçekleşir. Dolayısıyla bilfiil var etmek ve yok etmek eylemleri İmam Eş'ârî'ye göre kudrete ait hükümlerdendir. İmam Mâturîdî'ye göre ise bunlar tekvine ait hükümlerdendir.

O halde Eş'ârî'ye göre tekvinin hakikati nedir? Bu hususu şöyle açıklayabiliriz: Kudret sıfatının makdûrâta tencîzî taalluku, şayet bu taallukun neticesinin oluş yani varlık olduğu düşünülürse,⁹ bu taallukun kendisi "tekvin" diye isimlendirilir. Eğer taallukun neticesi rızık olursa bu taallukun kendisi "terzik" diye isimlendirilir. Eğer taallukun neticesi hayatın varlığı olursa, bu taallukun kendisi "ihyâ", ölümün yaratılması olursa "imâte" diye isimlendirilir. O halde Eş'ârî'ye göre tekvin, neticesine bakarak düşünüldüğünde, tencîzî kudretin taallukunun bizzat kendisine ait olan bir vasıftır. Bu yüzden Eş'ârî'ye göre tekvin Allah Teâla'ya ait hâdis bir vasıf olup, Allah'ın zâtıyla kâim vucûdî bir emir değildir. Belki mahlûk ile onun yaratıcısı olması hasebiyle Allah arasındaki izâfî bir nispettir. Bunun için Eş'ârî'ye göre tekvin, fiilî sıfatlardan belki fiilî vasıflardandır. Eş'ârî'ye göre Allah'ın fiilleri, kudret sıfatı ile makdûrât arasında gerçekleşen tencîzî taalluklardır. Allah, bu taallukların tekvin, terzik, ihyâ, imâte, intikam oluşlarına ve onlara terettüp eden sonuçlara göre vasıflanır Allah'ın tüm fiilleri hâdis olup kadîm bir fiili yoktur. Çünkü öyle olsaydı fiil, kadîm olurdu

⁸ Fûde, 22-23.

⁹ Fûde, 23.

ki Allah'tan başka kadîm yoktur. Allah'ın fiilleri O'nun sıfatları da değildir. Fakat o fiillerden Allah Teâlâ için evsaf ve esmâ türetilir.

Bu noktada “vasıf” ile “sıfat” arasındaki farka işaret etmek zorunluluğu kendini göstermektedir. Sıfat terimi kudret, ilim gibi Allah'ın zâtıyla kâim olan mânalara delâlet eder. Vasıf terimi ise Kâdir, Hâlık, Rezzâk, gibi Allah Teâla hakkında mutlak olan lafızlara delâlet eder. Bazı âlimler bazen sıfat terimini kullanırlar ve bununla vasfı kast ederler. Asıl olan şudur ki, sıfatı kabul etmek bu konuda yeterlidir ve bu hususta aklî ve naklî katî delil vardır. Ama bazen kendisiyle ismin kast edildiği mutlak manadaki “vasf” terimini kullanmaya gelince, âlimler bu konuda ihtilaf etmişlerdir. Bu yüzden Eş'ârî, Allah'ı vasıflandırmanın, onu isimlendirmek gibi nakle bağlı bir durum olduğunu düşünür.¹⁰ Eş'ârî dışında Bâkılânî (ö. 403/1013) gibi âlimler ise nakil olmasa bile Allah hakkında noksanlık meydana getirmeyen bir vasıfla O'nu vasıflandırmanın câiz olduğunu düşünmüşlerdir. İmam Gazzâlî (ö.505/1111), bu konuyu detaylı bir şekilde ele almış, Allah'ı isimlendirme konusunda naklin bulunmasını gerekli görürken, nakil olmadan da O'nu vasıflandırmayı mezkûr şartla mümkün görmüştür. Vasıf ile sıfat arasındaki bu farklılığın ayırımında olmayan ve her birinin hükümlerinin birbirinden farklı olduğunu bilmeyen kimseler meseleyi karıştırabilirler.

Bazı âlimler İmam Eş'ârî'nin “âlemin varlığı ‘kun’ hitabıyla ilişkilidir” dediğini nakletmişlerdir. Şayet bu sözle kast edilen; âlemin varlığının bizzat kendisinin “kun” kelâmının taallukuna ait bir netice olduğu ise, bu doğru değildir. Çünkü âlemin varlığı, kudretin taalluku olup, kelâm sıfatının taalluku ile ilgili değildir. Ama şöyle demek doğru olur: Allah'ın kelâm sıfatı mahiyeti itibarıyla Allah'ın bildiği tüm şeylere delâlet eder. Âlemin varlığı da Allah'ın bildiği hususlardandır ve “kun” hitabının kendisine delâlet ettiği bir durumdur. Şayet “kun” emri, âlemin varlığa gelmesi için yapılmış bir hitap ise, bu mâkul olmaz. Çünkü mâdûma emir, gerçek anlamda muhaldır. Ve varlığın kendisi, kendisiyle teklifin gerçekleşmesi mümkün olan işlerden değildir. Çünkü hitap kadîm, âlem ise hâdistir.¹¹

Fûde, İmam Mâturîdî ve Eş'ârî'nin konuyla ilgili görüşlerini böylece özetledikten sonra onların arasında îtikâdî esaslar yönünden bir ihtilâfın olmadığını söyleyerek, bu tezini şu şekilde açıklamaya çalışır:

¹⁰ Fûde. 24.

¹¹ Fûde, 24-25.

Tevhîde dair ana ilke, Allah Teâlâ'yı kudret sıfatı açısından noksanlıktan tenzih etmektir. Bu konuda her iki âlim de aynı görüştedir. O halde ihtilaf kudretin kadîm olan salûhî taalluku ile hâdis olan tencîzî taalluku ve bunların bir tek sıfata yani kudret sıfatına ircâ edilip edilmeyeceği meselesindedir. Şayet bu imamlardan birisi, "Allah bazı mümkünleri yaratmaya güç yetiremez" deseydi bu ilkesel bir ihtilaf olurdu. Yine onlardan birisi, "bazı mümkünleri gerçekte Allah yaratmamıştır" deseydi, diğeri de tam aksine "tüm varlıkları Allah yaratmıştır" deseydi bu da îtikâdî bir ihtilaf olurdu. İmamlar arasında bu türden bir ihtilaf mevcut değildir.

İmamlar arasındaki ihtilâfın ortaya çıktığı bir tek konu vardır ki, o da 'Allah için kudretten ayrı olarak, ismi "tekvin" olan bir sıfat kabul edebilir miyiz?' meselesidir. Her iki imama göre de "Allah'ın her türlü kemal vasıfla vasıflandırılmasının câiz oluşu" üzerinde ittifak edilmiş ana ilkedir. Dolayısıyla kudretten başka olarak, kemal bir sıfatla Allah'ı vasıflandırmak, Allah için bir noksanlık oluşturmaz ve aslî ilkeyle çelişmez. Bu durum, Allah Teâlâ'nın organları olduğunu, sınırları bulunduğunu kabul ederek, teşbihe düşmeyi gerektiren sıfatlar kabul eden kişinin görüşü gibi değildir. Öyle olursa ihtilaf aslîye dönüşür. Bu durumda, her iki imam arasındaki ihtilâfı aslî olmadığı ortaya çıkmıştır.¹²

2. Kelâmullahın İşitilmesi ile İlgili İkinci Mesele

Fûde, tekvin meselesinde olduğu gibi konuya öncelikle yine İbn Kemal'in risâlesinden Mâturîdî ve Eş'ârî'nin görüşlerini aktararak başlar. İbn Kemal, Mâturîdî'nin: Allah'ın kelâmının işitilmeyeceğini, işitilenin ancak ona delâlet eden şey olduğunu söylediğini, Eş'ârî'nin ise, Hz. Musa'nın (a.s.) kıssasına atıfta bulunarak işitileceğini kabul ettiğini ifade etmiştir. Eş'ârî'nin takipçilerinden İbn Fûrek (ö. 406/1015), Kur'an'ın okunduğu esnada işitilen iki şey olduğunu, bunlardan birincisinin okuyucunun sesi, diğerrinin ise Allah'ın kelâmı olduğunu söylerken, Bâkılânî, cârî olan âdete göre Allah'ın kelâmının işitilmeyeceğini, ancak Allah'ın istediği kimseye âdetinin hilafına ses ve harf olmaksızın kelâmını işittirmesinin câiz olduğunu iddia etmiştir. Bir başka Eş'ârî âlim Ebû İshâk el-İsferâyînî (ö. 418/1027) ve ona tâbî olanlar ise Ebû Mansûr el-Mâturîdî ile aynı görüşü paylaşarak, kelâmullahın asla işitilmeyeceğini kabul etmişlerdir.

Fûde, Mâturîdî ve Eş'ârîlerin görüşlerini bu şekilde aktardıktan sonra kendisi iki imamın ana ilkede ittifak halinde olup, ihtilâfın aslî olmadığı

¹² Fûde, 26.

tezini izah etmeye koyulur. O'na göre her iki imam da Allah'ın kelâm sıfatı ile muttasıf olduğu ilkesinde müttefiktirler. Aralarındaki ayrılık kelâmullahın işitilip, işitilmeyeceği hususundadır. Dolayısıyla ihtilaf kelâm sıfatının bizzat kendisinde değil, bilakis kelâm sıfatına ait bir hususun nispeti ve mahlûkatın o nispetle alakası ile ilgilidir ki bu da onların, “yaratılanlar, kelâmullahı işitirler mi işitemezler mi?” sorusuna verdikleri cevaplardır. Fûde'ye göre iki imam arasındaki ihtilâfın lafzî bir ihtilaf olarak tevil edilmesi mümkündür.¹³ O, bu iddiasını şu şekilde açıklamaya çalışır:

İmam Mâturîdî, kelâmın insanın kendisiyle nitelendiği işitme organına ulaşmasını “işitmek” olarak isimlendirmiştir. Ona göre işitme organına ulaşan şey seslerdir ve ses Allah'ın kadîm kelâmına delâlet eden şeydir. Kadîm olan kelâm sıfatının kendisi ise işitme organına ulaşmayacağı gibi işitme organı da ona ulaşamaz. Hem Mâturîdî hem de Eş'ârî her ikisi de Hâlık'ın mahlûka ittisâlini kabul etmez. Bu temel ilkedir. Dolayısıyla her iki imam da kadîm sıfatın mahlûka ittisâlini veya mahlûka hulûlünü câiz görmezler. Bu temel ilkedir ve bu konuda imamlar arasında ihtilaf yoktur. İmamlar arasındaki ihtilaf ezeli sıfatın işitilip işitilmeyeceği konusundadır.

Mâturîdî, kelâmullahın işitilen olduğunu söylemek için onun, işitme organına ittisal etmesini şart koşar ve bu yüzden kelâm-ı nefsinin kendisinin işitilmesini mümkün görmez. Ona göre işitilen şey kelâm-ı nefsinin kendisi değil, ona delâlet eden şeydir.

Eş'ârî'ye gelince o; “işitilen” kelimesini kullanmak için işitilen şeyin bizzat duyu organına bitişmesini şart görmez. Bilakis kelâmullahı delâlet eden şey işitme organına bitişse veya işitme duyusunda bir idrak meydana gelse ve Allah Teâlâ herhangi bir vasıta ve sebep olmaksızın doğrudan bunu yaratsa, bu idrak Allah'ın ezeli kelâm sıfatına delâlet eder ve bu anlamda kelâmullahın işitilir olduğunu söylemek doğru olur. Böyle düşünüldüğünde Allah'ın kelâmının işitilebileceği söylenebilir.

Mâturîdî'nin Allah Teâlâ'nın insanın ruhunda, ilâhî kelâma delâlet eden doğrudan bir idrak veya ses yaratmasını kabul etmediği şüphesiz ki söylenemez. Fakat bu iki imam arasındaki fark, zikredilen bu durumda “işitilen” kelimesini kelâm-ı nefsi için kullanmak ile ilgilidir. O halde imamlar arasındaki ihtilâfın lafza dönük, mânâ ile ilgili olmadığı açığa çıkmış olur. O halde Allah'ın kadîm kelâm sıfatının olduğunu, bu sıfatın bizzat kendisinin işitme duyusuna bitişmeyeceğini kabul etmek gibi asıllarda

¹³ Fûde, 27.

imamlar arasında görüş birliği bulunmaktadır. Bu durumda ihtilaf, Mâturîdî'nin kabul ettiği gibi işitilen şeyin, işitme duyusuna bitişmesine mi; yoksa Eş'ârî'nin düşündüğü gibi, ister bitişmek ve sıradan yollarla, isterse doğrudan işitilen şeye delâlet eden bir idrakin Allah'ın yaratmasıyla husule gelmesi olsun, bunların sonunda hâsıl olan şeye mi "işitilen" deneceği hususunda oluşmaktadır¹⁴ Görüldüğü gibi fikir ayrılığının aslî olmadığı açıktır.

Eş'ârî'ye göre kelâmullahın işitilmesinin anlamı Allah Teâlâ'nın, işitme duyusunda veya insanın ruhunda ilâhî kelâmına delâlet eden bir idrak yaratmasıdır. Bu idrakin ses, harf ve diğer sıradan yollarla yaratılması şart değildir. Bitabi Eş'ârî, Allah Teâlâ'nın bir ses yaratmasını ve bunun peşinden kelâm-ı nefsiye delâlet eden idrak yaratmasını da mümkün görür. Mâturîdî'ye göre ise işitmenin anlamı örneğin kadîm olan kelâma delâlet eden sesin duyu organına ulaşmasıdır. O halde kelâmullah, İmam Eş'ârî'nin görüşüne göre bu anlamda işitilir. Bunun için İbn Fûrek, Kur'an dinlenildiğinde işitilen iki şeyin olduğunu bunların okuyucunun sesi ve kelâmullah olduğunu söylemiştir. Bu, Bâkılânî'nin "Allah'ın kelâmı cârî olan âdete göre işitilmez, ancak Allah'ın onu mahlûkatından istediğine ses ve harf olmaksızın işittirmesi mümkündür" sözü ile aynı anlamdadır. Bâkılânî'nin sözünün anlamı Allah'ın kelâmının işitileceği ama bu işitmenin sıradan bir şekilde olmayacağıdır.¹⁵

3. Allah'ın Hikmeti ile İlgili Üçüncü Mesele

Fûde, konuya yine Kemalpaşazâde'nin risâlesinden Mâturîdî ve Eş'ârî'ye ait görüşleri alıntılararak şöyle başlar: "Mâturîdî, âlemin yaratıcısının ister ilim anlamında, isterse ihkâm yani sağlam ve hikmetli yapma anlamında olsun, hikmetle vasıflandırılacağını söylemiştir. Eş'ârî ise hikmetin ilim mânasında olması halinde, Allah'ın zâtıyla kâim olan ezeli bir sıfat olduğunu, eğer ihkâm manasında olursa, tekvin gibi hâdis bir sıfat olacağını ve Allah'ın zâtının onunla ezeli bir vasıflanmasının olmadığını ileri sürmüştür.

Fûde, imamların görüşünü bu şekilde aktardıktan sonra daha önceki konularda izlediği yolu takip ederek, imamlar arasında esasta ihtilaf olmadığı, farklılığın ifade biçimlerinden kaynaklandığı teziyle uzlaştırmacı bir üslup kullanır ve meseleyi kendi düşüncesinden şöyle izah eder:

¹⁴ Fûde, 28.

¹⁵ Fûde, 29.

Hikmet, bir şeyi yerinde ve uygun bir şekilde yapmaya verilen bir isimdir. Dilde en çok bu anlamda kullanılır. Uygunluk ya nefsu'l-emre göre olur ki bu durumda konu aklî tahsin ve takbih meselesine gider. Ya da fâilin irâdesine göre olur ki, irâdesine uygun olarak iş yapan kimseye hakîm denilir. Ayrıca akıldan, âdetten veya şerîatten dolayı vâcip, mümkün ve muhal olan şeyleri ve münâsebetleri bilmeye de hikmet denilir. Bunları bilene de hakîm adı verilir. Ondan gerçekleşen bir fiil olmasa bile bilmesi yeterlidir.

Allah Teâlâ'nın hakîm olduğunda şüphe yoktur. Yine hikmetin bir cihetten ilimle, diğer bir cihetten de sağlam iş yapmakla alakalı olduğunda da şüphe yoktur. Bu yüzden âlimlerin konuyla ilgili görüşleri bu mânalara göre değişiklik gösterir.¹⁶

İmam Mâturîdî "Allah hikmet ile vasıflanır" cümlesini kayıtlamadan kullanmış, hikmetin Allah'ın zâtıyla kâim ezeli bir sıfat olduğunu söylemiştir. Ona göre hikmetin işlerin sağlamlığını bilmek anlamında olması veya kendisinin kabul ettiği kadîm tekvin sıfatına râcî olması bu durumu değiştirmez. Zira Allah'ın fiillerinin muhkem olması, tekvin sıfatının lâzımlarındandır. Tekvin ise kadîmdir. Lâzım, melzumdan zorunlu olarak ayrılamaz. Dolayısıyla hikmet vasfı kadîmdir.¹⁷

Mâturîdî'nin böyle düşünmesi, onun Allah Teâlâ'nın ezelde bilfiil hâlık ve fâil olduğunu kabul ettiği ve ezelde bir şeyden sonra bir şeyi yarattığını söylediği anlamına gelmez. Onun böyle bir iddiası yoktur. Mâturîdî, âlemin şahsıyla da türüyle (nev) de kadîm olduğunu kabul etmez. Onun ifadelerinin anlamı; Allah Teâlâ'nın mümkünâtın hepsine ezelde taalluk eden tekvin sıfatı ile muttasıf olduğudur. Bundan hareketle Allah'ın Rezzâk-ı ezeli, Hâlık-ı ezeli olduğu söylendiği gibi, Hakîm-i ezeli olduğu da söylenir.

Gazzâlî, Allah Teâlâ'yı bilmeyen kimseye hakîm denilemeyeceğine, onu bilen kimseye ise, diğer ilimlerde bilgisi az bile olsa, hakîm denileceğine

¹⁶ Hikmet ve zıddının ne olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. Bu konuda üç grup vardır: Eş'ârîler, Mâturîdîler ve Mu'tezile. Eş'ârîlere göre hikmet, fiilin fâilin kastına uygun olmasıdır. Sefeh ise bunun zıddıdır. Mâturîdîlere göre hikmet, sonucu itibariyle övülen bir durumdur. Sefeh ise neticesi itibariyle onun zıddıdır. Mu'tezileye göre ise hikmet yapıldığında fâili veya bir başkası için bir faydası olan şeydir. (Mestçizâde, Abdullah b. Osman b. Musa Efendi. el-Mesâlik fi'l-hilâfiyyât beyne'l-mütekellimîn ve'l-hükemâ, Thk. Seyyit Bağçevan (Beyrut: Dâru Sâdır, İstanbul: Mektebetu'l-İrşâd, 2007), 159.

¹⁷ Fûde, 30.

işaret etmiştir.¹⁸ Çünkü Allah'ı bilen kimsenin sözü ile bilmeyen kimsenin sözü bir değildir. Yine halk arasında hikmetli konuşan, hikmetten bahseden kişilere de hakîm ismi verilir.

Fûde, bu noktada kendisinin İmam Mâturîdî'ye nisbet edilen ve onun ilim, kudret ve tekvinden başka olarak, ezeli bir hikmet sıfatı kabul ettiğini gösteren bir ifadesinin olduğunu bilmediğini söyleyerek, onun görüşünün, hikmetin geçen şeylere râcî olduğu şeklinde olduğunu düşündüğünü ifade eder. Ona göre Mâturîdî, tekvinin mütaallaklarından olan sağlam fiiller anlamında olduğunda Allah'ı hikmet ile vasıflandırır ve bu vasfın kadîm olduğunu yani bilfiil var etmeden önce de Allah'ın bu vasıfla vasıflandığını söylemenin doğru olduğunu düşünür. Çünkü tekvin sıfatı ezeldir.

Fûde, Eş'ârî'nin konuyla ilgili düşüncelerini de şöyle yorumlar: Eş'ârî ise adına hikmet denilen ezeli başka bir sıfat kabul etmez.¹⁹ O, hikmetin ya Allah'ın ilmine râcî ya da fiillerinin sağlamlığı anlamında olduğunu ve bu ikinci anlamda neticeleri sağlam fiiller olan bir takım taalluklardan ibaret olduğunu söylemiştir.²⁰ Bu taalluklar ise ilim sıfatına tâbî olan irâde ve kasta râcî olan kudrete aittirler. Buna binaen hikmet Eş'ârî'ye göre fiilî sıfatlar cinsinden olup, zatın kendisine dönen veya kadîm bir sıfata râcî olan bir vasf değildir. Bilakis hikmet; ilim ve irâdeye tâbî olarak zât ile kâim olan kadîm kudretin hâdis taalluklarının vasfıdır. Allah'ın fiillerine ait olan vasıflar ise Allah'ın sıfatları olmazlar. Yani fiillere ait sıfatlar, onlara dönseler bile, Allah'ın zâtıyla kâim olan sıfatlar değildir. Dolayısıyla hikmet "mutkan" ve "muhkem" oluşları itibariyle fiillerin sıfatıdır. Bu sıfat, Allah'ın zâtıyla kâim olan bir mâna olmayıp, bilakis fiilleriyle ilgili bir sıfattır. Fiillerin kaynağı Kâdir, Mürîd ve Âlim olması itibariyle Allah olmuş olsa bile fiilleri ezeli değildir.²¹

Fûde'ye göre hikmet, Eş'ârî'nin dediği gibi, Allah'ın zâtî bir sıfatı olmayıp, hâdis fiilî bir sıfat olsa da bu, Allah için bir isim veya vasf

¹⁸ Gazzâlî, el-Maksadu'l-esnâ fî şerhi esmâ'î'l-lâhî'l- hüsnâ (Beyrut: Daru'l-kutubu'l- ilmiyye, ts.), 91.

¹⁹ Fûde, 31.

²⁰ İbn Fûrek bu konuda şöyle der: "Allah ın hakîm olarak vasıflanmasının iki yönü vardır: Birincisi, hikmet kelimesinden istikak etmeye râcîdir, ikincisi ise 'muhkim' anlamındadır. Eş'ârî der ki hikmetin mânası eğer ilim demek ise, Allah Teâlâ ezelde Âlim anlamında ezelde Hakîm denilir. Eğer Hakîm muhkim anlamında olursa, bu durumda fiilden türetilen kelimeler gibi düşünülür." (İbn Fûrek, Mücerredü makâlâtî'l-Eş'ârî (y.y., ts.), 48).

²¹ Fûde, 32.

türetmeyi engellemez. Allah'ın fiillerini göz önünde bulundurarak Allah için vasıflar ve isimler türetmek mümkün olup, dinde yaygın ve vâkîdir. Fûde, bundan hareketle imamların bu konudaki ihtilaflarının asıl ile ilgili bir ihtilaf olmayıp tekvin meselesiyle ilgili olduğunu ve tekvin meselesindeki ihtilâfın da daha önce açıklandığı gibi aslî olmadığını ifade eder. Ona göre her iki imam da Allah Teâlâ'nın fiillerinin mutkan ve muhkem olduğunu ve Allah'ın onları bildiğini kabul etmiştir. Onlardan hiçbirisi Allah'ın fiillerinin kendisine vâcib olduğunu söylememiş, tam aksine Allah'ın irâdesiyle onları yarattığını ifade etmişlerdir. Bu yüzden aralarında sıfatlarla ilgili ama aslî olmayan bir ihtilaf söz konusudur.

Allah'ın "el-Hakîm" diye isimlendirilmesine gelince; Eş'ârî'ye göre ihkâmdan türetilmiş isimle Allah'ı ezelde mecâzî anlamda isimlendirmek mümkün olabilir. Çünkü Allah, hiç yaratmasa bile muhkem ve mutkan fiilleri yaratmaya kâdirdir. Eş'ârî böyle oluşu el-Hakîm ismini türetmek için yeterli sayınca, Allah Teâla için bu ismi kullanmayı da mümkün görmektedir denilebilir. Mâturîdî ise "el-Hakîm" ismini ezeli, lügâvî bir hakikat olarak Allah'a verir.²²

Sonuç

Saîd Abdullatîf Fûde'nin, İbn Kemal'in risalesine şerh mahiyetinde telif ettiği bu eserinde İmam Mâturîdî ve Eş'ârî arasında olduğu söylenen on iki ihtilâf üzerinde durulduğu görülmektedir. Başta söylediğimiz üzere, ele aldığımız ilk üç meseleye dair Fûde'nin izahlarını değerlendirdiğimizde sonuç olarak şunları söylemek mümkündür:

Fûde, genel anlamda tüm meselelerde imamlar arasında îtikâdî asıllar açısından bir ihtilâfın olmadığı, fikir ayrılıklarının lafzî ve yoruma ait farklılıklar olduğunu düşünmekte ve konuyu bu perspektiften açıklamaya çalışmaktadır. Şüphesiz, kitabın geneline bakıldığında daha net görüleceği üzere bazı konularda gerçekten ihtilâfların Fûde'nin dediği gibi yorum farklılıklarında olduğu söylenebilir. Özellikle iman ve akideye konu olun ilkeler açısından imamlar arasında derin farklılıklar bulunmadığı da kesindir. Bununla beraber, bazı ihtilâfların sadece lafzî veya yorumsal farklılıklar olarak ele alınması eleştirilebilir görünmektedir.

Örneğin, tekvin sıfatının ayrı bir sıfat mı olduğu, yoksa kudret sıfatının hâdis bir taalluku mu olduğu konusunda her ne kadar her iki mezhep imamı da "Her şeyi yaratan Allah'tır" ilkesinde birleşmiş olsalar da aralarında bir

²² Fûde, 33.

ihtilâfın olmadığı da söylenemez. Hele Eş'ârîlerin, tekvin ile mükevveni bir saymaları, fiilin neticesi yoksa fiilin de bilfiil olmayacağı anlamına gelen yaklaşımları ve bunu potansiyel kudrete ircâ etmeleri düşünüldüğünde meselenin bu yönlerden daha iyi açıklanmasına ihtiyaç vardır. Yine Fûde'nin, tekvin sıfatıyla ilgili olarak Eş'ârî bakışı kudretin salûhî ve incâzî taallukları şeklinde izah edişini neye göre yaptığı açık değildir. Bu yoruma imkân sağlayacak şekilde bizzat Eş'ârî'nin kendisine veya diğer Eş'ârî âlimlere ait sözlerden (şayet varsa) istidlâlde bulunulsaydı iddiası hem daha sağlam bir temele oturtulmuş olur hem de daha net anlaşılabilirdi. Maalesef eserde bunun ihmal edilmiş olduğu görülmektedir. Yine eserde Mâturîdî ve Eş'ârî'nin görüşlerinin, İbn Kemal'in risalesinden aktarılan pasajlardan ibaret kalrûş olması, bu iki âlimin kendi kitaplarından referans gösterilmemesi de önemli bir eksiklik olarak kaydedilebilir.

Kelâm-ı nefsinin işitilmesi konusu da eserde aslî olmayan bir ihtilaf olarak değerlendirilmiş, Allah'ın kelâm sıfatının ve bu sıfatın tecellisi bir kelâmının olduğu ilkesinde imamların müttefik olduğu vurgusu yapılmıştır. Ancak Allah'ın kelâmının olması ile bu kelâmın mahlûklar tarafından ve bittabi insanlar tarafından işitilebilir olması birbirleriyle aynı olan konular değildir. Fûde, bu meseleyle ilgili izahlarında kendisinin Eş'ârî bakış açısına sahip olduğunu hissettirecek bir üslup sergilemekte ve insan ruhunda kelâmın manasının anlaşılacağı bir idrakin yaratılmasını işitmek olarak isimlendirmenin mümkün olacağını iddia etmektedir. Oysaki tartışılan mesele; Allah'ın insan ruhunda veya aklında bir idrak yaratıp yaratamayacağı değil, sestem, harften münezzeh olan kelâm-ı nefsinin işitilip işitilmeyeceğidir. Fûde, burada sestem yoksun bir mana olan kelâm-ı ilâhînin, sesleri algılayan işitme organı ile nasıl işitileceği çelişmesini izah edebilmiş değildir. Zira mantıkî açıdan "sesi olmayanın sesi işitilir" diye bir önerme anlamlı bir önerme olmadığı gibi "Allah sesin delâlet ettiği mânâyı kudretiyle beyninde yaratır." önermesi de işitmek kavramıyla ilgili değil algılama ve anlama ile ilgilidir. İdrak işitmek olsaydı, gözle görme, deriyle dokunma, burunla koklama, dil ile tatma sonucunda ruhta oluşan idrakler ile arasında bir fark olmaz, bir duyu organı sayesinde edinilen idrakin kendisinin, başka bir duyu organı ile de edinilebileceğini söylemek doğru olurdu. Bu ise kavramları ve isimleri birbirine karıştırmaya neden olur, tartışma ve problemleri kendi merkezinden başka alanlara kaymaya ve çözümsüzlüğe götürür. "Allah kulakla görmeyi, göz ile işitmeyi yaratmaya kâdirdir" demek problemin duyu organları ve idrakleri alanından çıkarıp, doğrudan metafizik alana taşımaktan başka bir şey değildir. Eş'ârîlerin birçok konuda meseleyi, fizikî âlemden, metafizik âleme taşıyarak muhalliği açık olan bir hususu

mümkün görmeleri bilinen bir tavidir. Fûde de Eş'ârîlerin yaygın tutumlarına benzer şekilde konuyu Allah'ın kudretine ircâ etmekte ve Allah'ın dilerse buna kâdir olduğu söylemine yönelmektedir. Müslümanlardan hiç kimsenin Allah'ın kudretinden ve kudreti alanına giren şeyleri yaratmaya kadir olduğundan en küçük bir şüphesi yoktur. Zaten tartışılan konu da bu değildir. Meseleyle ilgili olarak söylemek gerekirse, Allah'ın sesten, harften ve diğer tüm hâdis özelliklerden münezze olan kelâmının, bildiğimiz anlamda, işitilir olduğunu söylemenin câiz olup olmadığıdır. Aslında sorunun cevabı, sorunun kendi içinde gayet açık ve net iken kanaatimizce Eş'ârî'nin Mu'tezile'ye her konuda muhalefet ederek onlar ne diyorsa aksini söylemeye çalışması onu bu konuda da böyle bir görüşe itmiş görünüyor denilebilir. Eğer meseleyi Fûde'nin önümüze koyduğu açıdan bakarak ve idrâkin yaratılmasını işitmek olarak kabul edecek olursak problemin "Allah'ın kelâmı mesmû mudur, müdreğ midir?" şeklinde tartışılması daha uygun olacaktır ki bu, tek başına "Allah'ın kelâmı mesmû mudur?" tartışmasından farklıdır.

Fûde, hikmet konusunu da sadece "Allah hikmet diye bir sıfatla vasıflanır mı, hikmet ilim anlamında olursa nasıl olur, ihkâm anlamında olursa nasıl olur" açılarından ele almış, Allah'ın fiillerinde hikmet var mıdır yok mudur tartışmasına değinmemiştir. Hikmetin ilim anlamında olursa ezeli ilim sıfatına râcî, ihkâm anlamında olursa fiilî hâdis bir sıfat olduğu şeklindeki Eş'ârî düşüncüyü benimser gibi bir izlenim bırakan Fûde, Mâtürîdî'nin hikmeti hangi anlamda kullanılırsa kullanılsın ayrı bir sıfat olarak kabul ettiğini ifade etmiş ancak tam bir uzlaştırma yapamamış, mesele öylece kalmıştır. Fûde'nin bakış açısından önemli olan; imamların, Allah'ın ilminin olduğu ve fiillerini bilerek, muhkem şekilde yarattığı hususunda ittifak etmiş olmalarıdır. Burada bir ihtilaf olmadığına göre diğerleri teferruattır yaklaşımını benimsemektedir. Oysaki mesele bu kadar basit ve yüzeysel değildir. Evet, imamlar arasında esâsât yönünden ihtilaf yoktur, ancak onların yaklaşımları da Fûde'nin izahatlarında ifade ettiği kadar basit bir şekilde birbirine yakın görünmemektedir. Zira bir kavramın diğer bir kavramdan ayrı olduğunu söylemek ile benzerlik, anlam yakınlığı veya başka alakalardan dolayı her iki kavram da sonuçta bir şekilde aynı anlama geliyor demek farklı şeylerdir.

Sonuç olarak söylemek gerekirse Fûde'nin mezhebi taassupla, diğer görüşleri ötekileyen ve dışlayan bir tavır takınmadan meseleleri ele alması ve ittifakları çoğaltıp, ihtilafı azaltmaya çalışan bir yaklaşım sergilemesi gerçekten de takdire şayan bir durumdur. Ancak meselelerin yüzeysel olarak

değil de derinlemesine analiz edilmesi, yapılan yorum ve tevillerin de mutlaka dayanaklarının olması, bu dayanakların özellikle de imamların ya bizzat kendilerinin veya takipçilerinin sözlerinden hareketle temellendirilmesi daha sağlıklı olacaktır kanaatindeyiz. Bir sorunun fizikî âlemdeki durumunu, metafizik alana taşıyarak “şu an, bildiğimiz dünyada bu mümkün mü?” bağlamından “Allah her şeye kâdirdir” gibi itikatla ilgili bir sahaya çekilmesi tartışmanın eksenini başka ve yanlış bir tarafa kaydırmaktan öte bir şey değildir.

Kaynakça

Bağçıvan, Seyyit. *Hams resâil fi'l-firak ve'l-mezâhib*. Dâru's-selâm, 1425/2005.

Çelebi, İlyas. “Kemalpaşazâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/245-247. Ankara: TDV Yayınları, 2022.

Fûde, Saîd Abdullatif. *Mesâilu'l-ihtilâf beyne'l-Eşâ'irati ve'l-Mâtürîdiyye ve me'ahûl erba'u muhtesarat*. Ürdün: Dâru'l-feth li'd-dirâsât ve'n-neşr, 1432/2011.

Gazzâlî, *el-Maksadu'l-esnâ fi şerhi esmâi'l-lâhi'l-hüsnâ*. Beyrut: Daru'l-kutubu'l-ilmiyye, ts.

İbn Fûrek, *Mücerredü makâlâti'l-Eş'ârî*. y.y., ts..

Mestçizâde, Abdullah b. Osman b. Musa Efendi. *el-Mesâlik fi'l-hilâfiyyât beyne'l-mütekellimîn ve'l-hükemâ*. thk. Seyit Bağçevan. Beyrut: Dâru Sâdır, İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, 2007.

Taşpınar, Halil. “Mâtüridiyye ile Eş'arîyye Mezhepleri Arasında İhtilaf mı? Suni Dalgalanma mı?”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 10/1 (2006), 213-250.

İnternet Kaynakları

Archive.org. Erişim 15 Ekim 2022.
https://archive.org/details/Kashif_Saghir

Areg.net, Said Fûde. Erişim 15 Ekim 2022.
https://areq.net/m/%D8%B3%D8%B9%D9%8A%D8%AF_%D9%81%D9%88%D8%AF%D8%A9.html

Midad.com. Erişim 15 Ekim 2022.

<https://midad.com/scholar/39053/%D8%B3%D8%B9%D9%8A%D8%AF-%D8%B9%D8%A8%D8%AF%D8%A7%D9%84%D9%84%D8%B7%D9%8A%D9%81-%D9%81%D9%88%D8%AF%D8%A9;>

Goodreads.com. Erişim 15 Ekim 2022.

<https://www.goodreads.com/book/show/11103581;>

Slideshare.net. Erişim 15 Ekim 2022.

https://www.slideshare.net/Sahniseman/abdullatif-said-fde-kimdir?from_action=save